

Кримчак Людмила

старший викладач Дніпропетровського
національного університету ім. О. Гончара

ФАКТОРИ НАВЧАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ УЧНІВ-СИРІТ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Розглянуто основні фактори навчального становлення учнів-сиріт ПТНЗ. Акцентовано увагу на відсутності в наукових дослідженнях універсального погляду щодо тлумачення поняття «фактор» як одного із структурних компонентів процесу адаптації особистості. Зроблено наголос на існуванні об'єктивних та суб'єктивних факторів адаптації учнів-сиріт до навчання в професійно-технічних навчальних закладах. Разом з тим, об'єктивні фактори адаптації проаналізовано за їхніми групами: мегафактори, макрофактори, мезофактори та мікрофактори. Зроблено висновок відносно необхідності враховувати їхню сутність під час адаптації учнів-сиріт до навчання в ПТНЗ. Виявлено, що одним з основних об'єктивних факторів адаптації особистості, який за своїм змістом визначає особистісний розвиток учня-сироти ПТНЗ є навчання. Разом з тим, зосередимо увагу на суб'єктивних факторах адаптації до навчання серед яких інтегративним визначено самосвідомість особистості. Визначено основні фактори, які впливають на формування навчальних якостей та на психіку індивіда. За висновками емпіричного дослідження виявлено негативні та позитивні фактори адаптації до навчання, на які посилаються учні-сироти ПТНЗ.

Ключові слова: фактор, адаптація, навчальне становлення, учень-сирота ПТНЗ.

Рассмотрены основные факторы учебного становления учеников-сирот ПТУУ. Внимание акцентировано на отсутствии в научных исследованиях универсального взгляда относительно толкования понятия «фактор» как одного из структурных компонентов процесса адаптации личности. Сделан акцент на существовании объективных и субъективных факторов адаптации учеников-сирот к обучению в ПТУУ. Вместе с тем, объективные факторы адаптации проанализированы по группам: мегафакторы, макрофакторы, мезофакторы и микрофакторы. Сделан вывод об их значении и во время адаптации учеников-сирот к обучению в ПТУУ. Выявлено, что одним из основных объективных факторов адаптации личности, который по своему содержанию определяет личностное развитие ученика-сироты ПТУУ

является обучение. Вместе с тем, обращено внимание на субъективные факторы адаптации к обучению, среди которых самосознание личности является интегративным. Определены основные факторы, влияющие на формирование учебных качеств и на психику индивида. Исходя из результатов исследования, выявлены негативные и позитивные факторы адаптации к обучению, на которые ссылаются ученики-сироты ПТУУ.

Ключевые слова: фактор, адаптация, учебное становление, ученик-сирота ПТУУ.

The basic factors of the educational becoming of students-orphan of professional technical educational establishments are considered. Attention is accented on absence in scientific researches of universal look in relation to determination of concept «factor» as one of structural components of process of adaptation of personality. An accent is done on existence of objective and subjective factors of adaptation of students-orphan to teaching in professional technical educational establishments. At the same time, the objective factors of adaptation are analysed in relation to their groups: megafactors, macrofactors, methofactors and microfactors. It is drawn conclusion about a necessity to take into account their essence during adaptation of students-orphan to teaching in professional technical educational establishments. It is educed, that one of basic objective factors of adaptation of personality, which on the maintenance determines personality development of student-orphan of professional technical educational establishment – there is teaching. At the same time, paid attention to human factors of adaptation to teaching, among which integrative is is consciousness of personality. Basic factors which influence on forming of educational internalss and on the psyche of individual are certain. Coming from the results of research negative and positive factors are educed adaptations to teaching, which the students-orphan of professional technical educational establishments.

Key words: factor, adaptation, educational becoming, student-orphan of professional technical educational establishments.

В умовах сучасного соціально-економічного, політичного та культурного розвитку країни результативність професійно-технічної освіти визначається не тільки тим, як вона забезпечує засвоєння та відтворення програмного матеріалу, скільки підготовленістю випускників до свідомої, активної та самостійної діяльності у різних сферах життя суспільства, що дозволяє їм ставити і вирішувати завдання, які не мають аналогів у досвіді

минулих поколінь. У зв'язку з цим особливу значущість для теорії та практики сучасної професійно-технічної освіти набуває проблема навчального становлення учнів-сиріт ПТНЗ, як першого етапу їхньої повноцінної участі у всіх сферах соціальних відносин.

Узагальнення психолого-педагогічного досвіду осмислення сутності поняття адаптації особистості до навчання дало змогу виявити, що достатня увага серед дослідників приділялася і її структурним компонентам.

Питання, що пов'язані з факторами адаптації відображено у працях І.А. Бобильової, О.М. Галус, І.О. Георгієвої, Є.С. Жарікова, М.С. Логинової, Л.М. Засоріной та інших. Відповідно до предмету свого дослідження науковці по-різному тлумачать його зміст.

Так, на думку одних дослідників, під фактором необхідно розуміти умову, рушійну силу, причину будь-якого процесу. З точки зору інших, це – причина, рушійна сила якого-небудь процесу, що визначає його характер чи окремі риси. Разом з тим, більшість дослідників вважають, що поняття «фактор» є синонімом таких понять, як «умова», «рушійна сила», «причина» [4, с. 16–18].

О.Г. Солодухова [5, с. 18] наголошує на тому, що фактор – це сукупність передумов і умов, які зумовлюють процес адаптації, а І.О. Георгієва [1] вказує, що фактори це умови і передумови, які визначають процес і результат адаптації особистості, успішність її включення в нове середовище. В.М. Дугінець [2, с. 14] під факторами адаптації розуміє єдність умов або обставин, що визначають темп, рівень, стійкість і результат адаптації, причини, рушійні сили цього явища.

У статті зроблено спробу розкрити основні фактори навчального становлення учня-сироти ПТНЗ, шляхом уточнення їхньої сутності та висвітлення значущості в адаптаційному до навчання процесі.

Більшість дослідників, що розглядають навчання як процес широкої взаємодії між тим, хто навчає і тим, кого навчають; як спосіб здійснення педагогічного процесу з метою розвитку особистості завдяки організації засвоєння учнівською молоддю наукових знань та способів діяльності, під факторами адаптації до навчання розуміють такі обставини, при яких створюються умови для навчального становлення особистості. Пов'язуючи адаптацію до навчання з особливостями взаємодії та взаємовпливу навколишньої дійсності і особистості учня (студента) науковці диференціюють фактори на об'єктивні та суб'єктивні. Разом з тим, ряд із них (І.В. Дубровіна, В.А. Петровський, А.Г. Рузьська, Ю.О. Яблоновська [6] та ін.)

поділяють об'єктивні фактори адаптації на чотири групи: мегафактори, макрофактори, мезофактори та мікрофактори.

Серед мегафакторів дослідники називають космос, планету, світ, тобто ті фактори, які майже не залежать від конкретної особистості, але безпосередньо впливають на її становлення та розвиток. На наш погляд, аналіз умов, тенденцій, проблем мегафакторів дає змогу здійснювати дослідження їхньої взаємодії з іншими факторами, прогнозувати тенденції процесів соціального розвитку особистості в глобальному масштабі, що, у свою чергу, робить неможливим розгляд процесу адаптації учнів-сиріт ПТНЗ до навчання поза їхнім впливом. Урахування мегафакторів необхідно і для реалізації освітньої функції навчання та актуалізації гуманістичного підходу. Адже нерозуміння їхньої сутності може стати на заваді створення успішних умов для розвитку в індивіда загальнолюдських цінностей, планетарного мислення, толерантності; не дасть можливість сформувати особистість як громадянина світу.

До макрофакторів учені відносять етнокультурні умови та менталітет; традиції держави та суспільства; державний лад як єдність політичних, соціально-економічних, ідеологічних, національно-культурних та інших підструктур. З нашої точки зору, макрофактори впливають на процес і результат адаптації учнів-сиріт до навчання в ПТНЗ, оскільки визначають особливості кадрової політики в цілому та в професійно-технічній освіті зокрема, а отже, – національну концепцію професійно-технічної освіти, соціальну значимість навчання, рівень освітніх потреб держави і населення, соціально-побутові й економічні умови життя та навчання учня-сироти.

Що стосується мезофакторів, то розуміння їхньої сутності дає можливість дослідити реальний стан речей під час адаптації особистості до навчання. Мезофактори допомагають виявити особливості цього процесу в учнів-сиріт, які навчаються у центральних та регіональних професійно-технічних навчальних закладах. Адже до мезофакторів нажать дії засобів масової комунікації, навчальної субкультури, особливості регіону й типу поселення.

Мікрофактори охоплюють той соціум, що безпосередньо оточує учня-сироту, а саме: професійно-технічний навчальний заклад, інженерно-педагогічні працівники, однокласники, колектив учнів, родичі. Особливе значення у просторі мікрофакторів адаптації першокурсників-сиріт до навчання відіграє характеристика соціально-психологічного, організаційного клімату професійно-технічного навчального закладу в цілому та учнівської групи зокрема. Разом з тим, власне специфіка ПТНЗ (особливо клімато-

географічні та етнічні параметри), як зовнішня умова навчання учнів-сиріт, як фактор адаптації цієї молоді до навчання, зовсім не розглядалася до сьогодні у вітчизняній психолого-педагогічній науці, незважаючи на те, що ця проблема є досить актуальною для України як багатонаціональної держави, яка має різні клімато-географічні зони. Серед зовнішніх умов навчання учнів-сиріт ПТНЗ, крім соціально-економічних та інших параметрів (соціальний статус учня професійно-технічного навчального закладу, престижність ПТНЗ, престижність обраної професії тощо), насамперед, доцільно визначити специфіку конкретного професійно-технічного навчального закладу, яка зумовлюється:

- соціальним статусом ПТНЗ (його цілі, стратегія навчальної діяльності, базова навчальна концепція);
- рівнем акредитації професійно-технічного навчального закладу;
- профілем конкретного ПТНЗ (сільськогосподарський, машинобудівний, легкої промисловості та ін.);
- успішністю навчання учнів ПТНЗ, їхнім контингентом;
- складом інженерно-педагогічних працівників;
- навчально-матеріальною базою професійно-технічного закладу, умовами життя учнів;
- корпоративною культурою ПТНЗ;
- етно-клімато-географічним розташуванням тощо.

Отже, кожен ПТНЗ має своє неповторне обличчя, що позначається як на навчанні, так і на адаптації учнів-сиріт до цього процесу.

У просторі мікрофакторів адаптації першокурсників-сиріт до навчання особливе місце займає соціально-психологічний та організаційний клімат учнівської групи. Так, однією з основних соціально-психологічних функцій ПТНЗ в цілому та навчального колективу зокрема, що виконується як відносно кожного окремого її члена, так і до тих групових суб'єктів, які оформлюються в результаті безпосередньої кооперативної взаємодії та спільного навчання, є функція соціальної адаптації у всіх її різноаспектних проявах. Професійно-технічний навчальний заклад бере на себе функцію забезпечення адаптації до соціуму, причому не тільки на початкових етапах навчального становлення особистості в умовах ПТНЗ, а й у наступні періоди життя учнів-сиріт, пов'язані як із природними процесами онтогенезу, так і з процесами зміни статусу, ролей, внутрішньогрупових переміщень.

Самооцінка, мотивація досягнень, рівень домагань учня-сироти як члена соціального інституту є продуктом соціально-психологічного клімату навчального колективу ПТНЗ. Крім того, наявність в професійно-технічному навчальному закладі складної системи соціально-психологічних механізмів забезпечує активізацію навчання, що набуває свого розвитку у формі емпатії,

фасилітації чи інгібіції, ефекту присутності та ступеня взаємозв'язку й інших феноменів міжособистісних відносин. Чим краще структурно оформлений клімат, тим вище його надійність у реалізації соціально-психологічних функцій, чим вище цілісність соціально-психологічного простору, тим вище ймовірність, що соціальний розвиток особистості взагалі та адаптація учня-сироти до навчання зокрема буде успішною.

До мікрофакторів, які впливають на адаптацію учнів-сиріт до навчання в ПТНЗ, на нашу думку, можна віднести і специфічні особливості та характер навчальної діяльності цієї молоді. Адже наявність на перших етапах адаптації першокурсників-сиріт фундаментальних суперечностей, призводить до виникнення криз у самому навчанні. Зокрема, це суперечності:

- між необхідністю учнем-сиротою самостійно та усвідомлено оволодівати своєю майбутньою професією та несформованістю у нього поняття «праця» як цінності людської діяльності;

- між потребами самостійно організувати свою навчальну діяльність й вмінням навчатися та відсутністю вмінь планувати й організувати свій час;

- між можливостями (інтелектуальними, мотиваційними та ін.) учнів-сиріт та інформаційною насиченістю навчальних занять;

- між потребою учня-сироти виявляти творчість, нестандартність мислення та традиційно функціонуючою системою професійно-технічної освіти;

- між необхідністю успішно взаємодіяти з інженерно-педагогічними працівниками й одногрупниками та відсутністю певних навиків культури спілкування, поведінки.

У процесі розв'язання зазначених суперечностей виникають нові – між розробленими моделями кваліфікованого робітника, прийнятими програмами і реальними можливостями учнів-сиріт, умовами їхнього здійснення, результатами яких і стають ускладнення процесу адаптації цієї категорії молоді до навчання в ПТНЗ. Саме навчання, включаючи оновлення знань, аналіз, синтез явищ тощо, теж характеризується постійними суперечностями (знання – незнання, неповне знання – більш повне знання і т.ін.). Суперечність між досягнутими учнем-сиротою на кожному етапі навчання рівнем знань і розвитку та рівнем «зони найближчого розвитку» (Л.С. Виговський) є чи не основною суперечністю навчання, яка постійно вирішується і знову виникає, будучи таким чином ядром рушійних сил процесу навчання.

Процес навчання в професійно-технічному навчальному закладі характеризується рядом особливостей, що пов'язані, в першу чергу, з багатоаспектністю самого процесу навчання, його поліфункціональністю, специфічними умовами реалізації. Багатоаспектність навчання передбачає

різноманітність видів діяльності (відвідування теоретичних й практичних занять, лабораторних занять; виконання обов'язкових виробничо-технічних робіт; перевірочних кваліфікаційних робіт; дипломного проекту чи творчої роботи, що його замінює; робота в навчально-виробничих майстернях навчального закладу, на навчальних полігонах, в навчальних господарствах у складі бригади тощо) та її змісту. Зміст професійно-технічного навчання складають такі компоненти як: конструктивний (планування власної навчальної діяльності, застосування знань у типових і нестандартних ситуаціях; обрання раціональних способів розв'язання навчальних завдань; сприймання і точне розуміння завдань та інструкцій; праця за алгоритмом навчальної діяльності тощо); прогностичний (передбачення можливої поведінки одногрупників та інженерно-педагогічних працівників у різних умовах, прогнозування ефективності навчальної діяльності, її результатів тощо); гносеологічний (аналіз власного навчального досвіду, пошук нових способів для здійснення навчання, вивчення індивідуальних особливостей одногрупників, аналіз труднощів власного навчання тощо); організаторський (організація власної навчальної діяльності та поведінки в реальних умовах, дотримання вимог у навчанні, мобілізація своїх зусиль тощо); комунікативний (здатність налагоджувати доцільні стосунки з учасниками навчального процесу, зберігати оптимізм, емоційну стійкість тощо).

Отже, саме навчання в ПТНЗ є одним з основних факторів адаптації особистості, який за своїм змістом визначає навчальний та особистісний розвиток учня-сироти.

До суб'єктивних, внутрішньоособистісних факторів адаптації особистості до навчання науковці (І.О. Георгієва) відносять соціально-демографічні характеристики учасників адаптації, ціннісні орієнтації як змістовний компонент системи суб'єктивних відношень особистості, психологічні властивості особистості тощо. У психолого-педагогічній науці існують концепції, що проголошують важливу роль спадковості в детермінації психічних властивостей як основ формування та розвитку особистісних якостей індивіда, а відтак – суб'єктивних факторів адаптації до навчання. Психодинамічні теорії як детермінанти особистісного розвитку розглядають інстинктивні спонукання й емоційно забарвлений досвід, отриманий у ранньому дитинстві. Представники психології розвитку особистості факторами адаптації, що впливають на навчальний та особистісний розвиток індивіда вважають його попередній соціально-психологічний досвід та освіту.

Спираючись на точку зору Л.М. Мітіної [3], визначаємо інтегративним внутрішньоособистісним фактором адаптації учнів-сиріт до навчання в професійно-технічному навчальному закладі ми вважаємо самосвідомість. На наш погляд, становлення сироти як учня ПТНЗ може здійснюватися як завдяки адаптивній поведінці, так і завдяки особистісному розвитку. Адже

при адаптивній поведінці у самосвідомості індивіда домінує тенденція до підкорення своєї навчальної діяльності зовнішнім обставинам у вигляді виконання вимог, правил, норм, тобто відбувається процес самоприсосування, а також процеси підкорення навчального середовища первинним інтересам особистості. У навчальній діяльності такий учень-сирота, як правило, керується принципом економії сил і користується, насамперед, відпрацьованими алгоритмами вирішення навчальних завдань, проблем, ситуацій, що перетворилися у штампи, шаблони, стереотипи.

Під час навчання особистість характеризується здатністю вийти за межі безперервної течії навчальної практики, побачити свою навчальну діяльність в цілому й обернути її на предмет практичного перетворення. Це дає змогу індивіду внутрішньо сприймати, усвідомлювати й оцінювати труднощі та суперечності різних сторін навчальної діяльності, самостійно й конструктивно вирішувати їх відповідно до своїх ціннісних орієнтацій, розглядати кожне ускладнення, як стимул для подальшого навчального становлення, як подолання власних меж. Усвідомлення учнем-сиротою власних потенційних можливостей, перспектив особистісного та навчального зростання спонукає його до постійного творчого експериментування, пошуку, самопроектування.

Таким чином, можна вважати, що саме самосвідомість, а точніше самосвідомість у навчанні, є основним суб'єктивним фактором навчального становлення учня-сироти професійно-технічного навчального закладу.

Враховуючи те, що успішна адаптація особистості до навчання як результат впливу єдиного фактора майже не можлива (лише в модельних умовах лабораторного експерименту), то серед суб'єктивних факторів навчального становлення учнів-сиріт ПТНЗ, поряд з самосвідомістю особистості в навчанні, можна виділити: рівень фактичної підготовленості за програмою загальноосвітнього навчального закладу, рівень мотивації до навчання в професійно-технічному навчальному закладі, рівень духовного та інтелектуального потенціалу, світоглядну та соціальну інфантильність – зрілість, рівень самоорганізації, фізичне здоров'я тощо.

Основними факторами, які впливають на навчальні якості та психіку індивідуальності особистості, виступають діяльність, міжособові взаємини і соціальні елементи довкілля. Зміни кожного з них викликають початок якісно нового переходу в ланцюгу адаптації до навчання. Умовно цей процес можна звести до сприйняття умов навчального середовища, формування певних навчальних якостей особистості та їхній подальшій зміні у зв'язку з переходом у нове навчальне середовище, зі зміною специфіки навчальної діяльності, характеру міжособистісних стосунків.

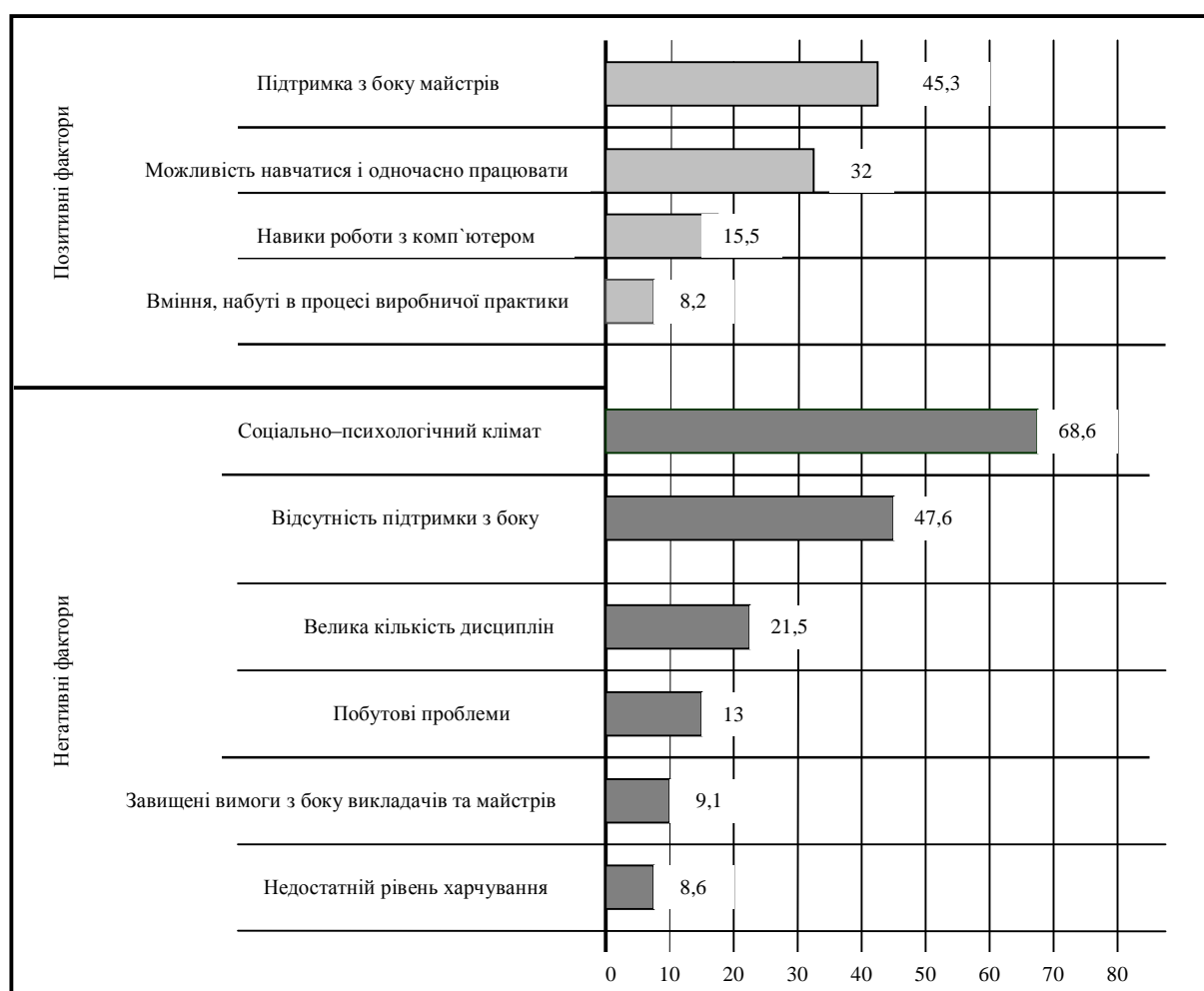
Результати здійсненого нами емпіричного дослідження, спрямованого на виявлення думки учнів-сиріт ПТНЗ щодо позитивних і негативних факторів, які впливають на їхню адаптацію до навчання, в якому брали участь

286 учнів-сиріт перших–третьох курсів ПТНЗ міста Дніпропетровська та Дніпропетровської області, свідчать про таке.

По-перше, серед негативних факторів адаптації респондентами-сиротами були визначені, насамперед, об'єктивні, зовнішні чинники: негативний соціально-психологічний клімат учнівської групи взагалі та колективу ПТНЗ зокрема (68,6%); відсутність підтримки з боку викладачів та керівництва професійно-технічного навчального закладу (47,2%); велика кількість дисциплін (21,5%); побутові проблеми (13,1%); завищені вимоги з боку викладачів та майстрів, що спричиняє виникнення конфліктних ситуацій і некомфортного стану учня-сироти (9,6%); недостатній рівень харчування в професійно-технічних навчальних закладах (8,6%); (рис. 1).

По-друге, основними позитивними чинниками адаптації до навчання в ПТНЗ респонденти визначили такі: підтримка з боку майстрів (45,3%); можливість навчатися і одночасно працювати (32,6%); навички роботи з комп'ютером (15,5%); вміння, набуті в процесі виробничої практики у професійно-технічному навчальному закладі (8,2%).

Рис. 1. Позитивні та негативні фактори навчального становлення учнів-сиріт ПТНЗ

Отримані результати свідчать про те, що більшість учнів-сиріт ПТНЗ відзначають успішність адаптації до навчання, в першу чергу, залежною від зовнішніх факторів: недостатній рівень харчування; завищені вимоги з боку інженерно-педагогічних працівників; побутові проблеми; велика кількість дисциплін; відсутність підтримки з боку викладачів та керівництва ПТНЗ; соціально-психологічний клімат учнівської групи та колективу ПТНЗ тощо.

Отже, знання інженерно-педагогічними працівниками факторів, що впливають на успішність навчального становлення особистості та врахування цих факторів в роботі з учнями-сиротами ПТНЗ, нададуть можливість не тільки гармонізувати процес їхнього навчання, а й підготувати цю молодь до самостійної життєдіяльності, інтегрування в суспільство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Георгиева И.А. Социально-психологические факторы адаптации личности в коллективе : автореф. ... канд. психол. наук / И.А. Георгиева – Л., 1985. – 21 с.
  2. Дугинец В.М. Профессионально-педагогическая адаптация студентов младших курсов педвузов : автореф. дис... канд. пед. наук / В.М. Дугинец. – Челябинск, 1988. – 20 с.
  3. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал. / Л.М. Митина – М.: Просвещение, 1994. – 98 с.
  4. Селіверстов С.І. Соціально-педагогічні умови адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі : дис. ... канд. пед. наук / С.І. Селіверстов – К., 2000. – 20 с.
  5. Солодухова О.Г. Психологія становлення особистості молодого вчителя в процесі професійної адаптації : автореф. дис. ... докт.псих.наук. / О.Г. Солодухова. – К., 1998. – 34 с.
- Яблоновская Ю.О. Социально-педагогическая адаптация детей-сирот в условиях профессионально-технических училищ : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Яблоновская Ю.О. – Челябинск, 1997. – 16 с.